

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

В статті розглянуто особливості розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів природничих дисциплін в системі педагогічної освіти. Акцентовано увагу на умовах, які необхідні для розвитку дослідницьких умінь і накреслено завдання, від вирішення яких залежить ефективність формування науково-дослідницької діяльності майбутнього педагога.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, дослідницькі вміння, педагогічна освіта, вчитель природничих дисциплін

Актуальність дослідження. Науково-дослідницька діяльність студентів у вищій школі є важливим компонентом підготовки висококваліфікованих кадрів відповідних профілів, в тому числі й майбутніх педагогів, і спрямована на виконання таких основних завдань: формування наукового світогляду, оволодіння студентами методологією і методами наукового дослідження, розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця; розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у розв'язанні теоретичних і практичних завдань; прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідницької діяльності, залучення їх до розв'язання наукових проблем; поглиблення знань у певному науковому напрямі, формування вмінь виконання науково-дослідних робіт, підготовки наукових публікацій; створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, підготовка й виховання у вищому навчальному закладі резерву вчених-дослідників, викладачів [6, с. 166-167]. На необхідності підготовки спеціалістів, здатних до проведення різних видів дослідження, наголошується практично в усіх сучасних документах про освіту.

Сутність дослідницької роботи студентів розкрито в працях В. Бондаря [3], В. Журавльова, В. Загвязинського [5] та інших. Розвиток дослідницьких умінь

студентів як складову професійної підготовки майбутніх учителів розглядали Л. Барна [8], С. Дудар [4], в тому числі майбутніх учителів природничого профілю А. Степанюк та Н. Москалюк [9]. Теоретичний та практичний аспект розвитку дослідницьких умінь і навичок студентів у контексті євроінтеграції науки та вищої освіти розглядав В.Сіткар. Питанню формування дослідницьких умінь майбутніх педагогів різних дисциплін приділяли увагу: Є. Кулик, О. Рогозіна (трудове навчання), В. Базурін (математика, фізика), М. Князян (іноземна мова), О. Миргородська (географія), Н. Москалюк, О. Тимошенко, Л. Шевчик (біологія), Г. Одинцова (українська мова), І. Омеляненко (методика фізичного виховання), В. Лісовий, М. Фалько (музика), В. Гевко, І. Федоров (історія). В. Базелюк розглядала особливості формування дослідницьких умінь керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти. Ю. Волинець вивчала формування дослідницьких умінь у студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, Т. Гладюк, С. Балашова та Є. Спаська досліджували процес формування дослідницьких умінь студентів педагогічного коледжу; Н. Головін – студентів агротехнічного інституту. Проблема формування активної пізнавальної діяльності, що лежить в основі розвитку й удосконалення дослідницьких умінь і навичок студентів досліджується в працях таких авторів, як Л. Аврамчук, В. Андреев, Г. Артемчук, А. Вербицький, С. Заскалета, В. Ковальчук, М. Князян, П. Лузан, Є. Спіцин [7]. Однак питання, пов'язані з розвитком дослідницьких умінь майбутніх учителів природничих дисциплін потребують більш глибокого і ґрунтовного розв'язання.

Мета дослідження – розглянути особливості розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів природничих дисциплін в системі педагогічної освіти.

Сучасний складний і динамічний педагогічний процес пред'являє особливі вимоги до професійної компетенції вчителя природничих дисциплін. Поряд з традиційними, закладеними в професіограмах, уміннями, напрямками на створення умов для кращого засвоєння учнями знань з предмету, нині від

учителів вимагається дещо більше: визначати ступінь ефективності методів, що використовуються, оптимальність організаційних форм, передбачати результати своєї діяльності, проводити корекційну роботу. Ці складні завдання можливо вирішити, здійснюючи дослідницьку діяльність в педагогічному процесі, яка спрямована на вивчення його сутності, внутрішньої системи і зв'язку з іншими явищами.

Дослідницьку діяльність в педагогічному процесі можна умовно поділити на 3 основні етапи: *орієнтовний* (включає в себе постановку мети дослідження, висунення гіпотези, вивчення існуючих підходів і поглядів з проблеми дослідження); *організаційно-діяльнісний* (включає в себе вибір інструментів дослідницької діяльності, тобто методик дослідження і власне дослідження, тобто організація і здійснення експериментальної діяльності в педагогічному процесі); *аналітичний* (аналізується отриманий результат і його відповідність поставленій меті, визначаються проблеми та напрями подальшої роботи).

В процесі педагогічного дослідження вчителю потрібні спеціальні уміння, спрямовані на забезпечення ефективного проведення дослідницької діяльності. Відповідно, такі уміння будуть називатися дослідницькими. В контексті педагогічної діяльності дослідницькими вміннями називають способи отримання знань про процес виховання, навчання і розвиток особистості дитини, визначення зв'язків між фактами і явищами цього процесу.

Проблемі умінь в сучасній педагогіці і психології, як зазначалося вище, приділено і приділяється багато часу і уваги. Існують різні підходи до визначення умінь, необхідних для успішної навчально-пізнавальної і професійної діяльності (О. Абдулліна [1], О. Остряньська, В. Сластьонін, Л. Спірін та інші). Дослідницькі уміння майбутніх учителів, на думку багатьох сучасних науковців, визначаються як комплекс професійних якостей, що забезпечують готовність студентів вищих педагогічних закладів освіти виконувати цілеспрямовані аналітико-синтетичні, діагностичні та пошуково-перетворюючі дії на основі практичного застосування систематизованих знань

у процесі теоретичних й експериментальних розвідок у навчанні та вихованні школярів.

В своїх дослідженнях А. Степанюк та Н. Москалюк переконливо доводять, що: «цілеспрямоване формування дослідницьких умінь майбутніх учителів природничого профілю, як його ключової компетентності забезпечує підготовку до творчого саморозвитку особистості і високого стандарту професійної діяльності. При цьому формування у студентів умінь дослідницького характеру розглядається не як самоціль, а як шлях до підвищення якості навчання майбутніх фахівців» [9, с. 37].

Володіння дослідницькими умінями допоможе спеціалісту в галузі виховання і освіти визначити шляхи оптимізації педагогічного процесу в навчальному закладі і забезпечити умови для максимального розкриття можливостей дитини.

С. Дудар підкреслив, що «формування дослідницьких умінь та навичок у студентів педагогічного університету варто розглядати як обов'язковий елемент фахової підготовки; для успішного формування дослідницьких умінь та навичок потрібно, щоб ця діяльність була системною і систематичною, бо вони не формуються автоматично лише на підставі вивчення дисциплін, передбачених навчальними планами. Їх необхідно цілеспрямовано й систематично розвивати впродовж усього періоду навчання студента в усіх видах навчальної роботи, на аудиторних і позааудиторних заняттях; важливо прищеплювати студентам інтерес до навчальних і наукових досліджень, формувати у студентів розуміння того, що їхнє навчання наближається до наукового пізнання, розвивати дослідницьку складову у світогляді майбутніх фахівців» [4, с. 69].

При цьому потрібно чітко виділити умови, які необхідні для розвитку дослідницьких умінь і накреслити завдання, від рішення яких залежить ефективність формування дослідницької діяльності педагога.

В своїх дослідженнях А. Степанюк і Л. Барна підкреслюють, що: «існують різні шляхи формування дослідницьких умінь у майбутніх педагогів. Найбільш

вагомими серед них, що відрізняються підходами до формування відповідних умінь, є формування у студентів методів наукового пізнання та створення освітнього середовища, яке реалізує принцип «навчання через дослідництво». Перший підхід ще не був предметом наукових досліджень, а другий відповідає вимогам Болонського процесу, згідно з якими необхідно збільшити питому частку дослідницьких методів навчання в процесі підготовки фахівців» [8, с. 60]. Ці шляхи отримали найбільше опрацювання стосовно формування відповідних умінь у школярів. М. Данілов ще наприкінці 50-х років ХХ ст. зазначав, що разом з оволодінням учнями знаннями як результатом історичного розвитку повинно відбуватись і оволодіння методами наукового дослідження. Разом із впровадженням дослідницького методу навчання у практику загальноосвітньої і вищої школи виокремлюється й поняття «дослідницькі вміння» (П. Блонський, Г. Ващенко, А. Пінкевич, Б. Райков, К. Ягодовський). В сучасній педагогіці ця проблема набуває все більшої актуальності в зв'язку з необхідністю створення найбільш сприятливих умов для оволодіння школярами глибокими та міцними знаннями, для розвитку їх мислення, формування умінь самостійно здобувати знання. Проблеми формування дослідницьких умінь у дітей чітко повинні усвідомлювати майбутні учителі природничих дисциплін.

В цьому контексті слід підкреслити, що вже у старшому дошкільному віці дитина готова до активної пізнавальної діяльності. Це обумовлено збільшенням ролі словесно-логічного мислення (у порівнянні з немовлям і середнім дошкільним віком), збільшенням довільності пізнавальних процесів. Змінюються й мотиви розумової діяльності. Таким чином, старший дошкільний вік є синтезованим періодом для формування загального методу розумової діяльності, який полягає в розвитку умінь прийняти або поставити завдання, відібрати способи його вирішення, перевірити й оцінити результати. Формування цих умінь можливо під керівництвом дорослого. Завдяки включенню дітей в пошук знань, керівництву специфічними і загальними

сенсорними обслідувальними діями, формується елементарна пошукова діяльність як підготовчий етап розвитку власне дослідницької діяльності.

Одним з найбільш ефективних засобів розвитку елементарної пошукової діяльності в старшому дошкільному віці є ознайомлення з явищами і об'єктами навколишньої природи. Безпосереднє спілкування дітей з природою пробуджує їх до постійного пошуку відповідей на велику кількість питань про рослини, тварини, що оточують, а також про різні природні явища. Правильне керівництво і цілеспрямована організація пошукової діяльності на матеріалі природознавства сприяє з одного боку розвитку в дітей допитливості як якості, а з іншого боку, розвитку умінь самостійної розумової діяльності.

Відомий вітчизняний педагог К.Д.Ушинський відзначав: «Я вважаю предмети з природничої історії найбільш зручними для того, щоб привчити дитячий розум до логічності. Логіка природи є найбільш доступною і найбільш корисною логікою для дітей...» «... Логіка природи є найбільш доступною для дітей – наочною і неспростовною... Будь-яке фізичне явище є також найкориснішою вправою для дітей. Тут дитина наочно і практично засвоює логічні поняття: причини, наслідки, цілі, призначення і висновки тощо». В цих висловлюваннях К. Д. Ушинський підкреслив роль природознавства в розвитку мислення дитини, його допитливості і розумової активності.

В процесі ознайомлення з природою дитина засвоює основні ідеї природознавства (ідея зв'язку організму з навколишнім середовищем, ідеї єдності і розмаїття природи, зв'язків і залежності, зміни і розвитку в природі). Це сприяє, з одного боку, формуванню цілісної картини світу, з іншого боку, дає дитині стимул для активної розумової діяльності. На матеріалі природничого змісту в дошкільному віці проводяться спостереження і елементарні дослідження. Ці форми роботи є доступними для дитини 5-7 років насамперед через їхню доступність, наочність і зміст. Завдяки вміло організованим дослідженням і спостереженням, діти отримують перші уявлення про методи дослідження.

Таким чином, зміст знань про природу в дошкільному віці є адекватним для формування і розвитку елементарної пошукової діяльності як початкового етапу дослідницької діяльності.

В початковій школі відбувається розширення і поглиблення змісту пошукової діяльності. Діти мають певний запас знань про навколишній світ, в них сформовані способи розумової діяльності. У молодшого школяра рівень сенсорного, інтелектуального, емоційного, вольового, мотиваційного розвитку піднімається значно вище. Провідним видом діяльності стає навчальна діяльність. Змінюються цілі, мотиви і форми. Також змінюється і характер елементарної пошукової діяльності. Що стосується дослідницьких умінь в межах пошукової діяльності, то тут відбувається закріплення набутих в дошкільному віці.

В початковій школі на матеріалі природничих знань відбувається подальший розвиток пізнавальної діяльності, формування навичок і умінь проведення пошукової діяльності.

Значення природничої освіти в оволодінні уміньми пошукової діяльності неможна переоцінити. В початковій школі продовжується розвиток діяльності аналізаторів, завдяки яким дитина накопичує уявлення про навколишній світ, поповнює свій чуттєвий досвід. Специфічні риси природничого знання (насамперед наочність) дають можливість розвивати сенсорну культуру, сприяють удосконаленню спостереження як діяльності і спостережливості як якості.

В середній школі учні підготовлені усією попередньою діяльністю до вирішення більш складних пізнавальних завдань. Ускладнюється зміст знань про навколишню дійсність, розширюється коло явищ, що вивчаються, з'являються нові предмети (розмаїття предметів природничо-наукового циклу). В цей період на фоні розвитку психічного і фізичного удосконалюються уміння навчально-пізнавальної діяльності. Крім того, даний віковий період є сензитивним для розвитку реактивності. Цей факт є уже важливим для здійснення дослідницької діяльності.

Великий обсяг навчального матеріалу дає можливість організувати навчальний процес таким чином, щоб учні могли самостійно здобувати знання як визначені в завданнях навчального курсу, так і додаткові, які є відповідями на питання, що виникають в ході навчання, або спрямовані на задоволення пізнавального інтересу окремих учнів. Учні середньої школи, завдяки особливостям психофізичного розвитку, здатні до активної пізнавальної діяльності. Пізнавальна активність являє собою глибоку переконаність в необхідності пізнання, творчого засвоєння системи наукових знань, що знаходить прояв в усвідомленні цілі діяльності, готовності особистості до енергійної діяльності і в безпосередній пізнавальній діяльності. Для такого роду діяльності необхідно усвідомлення певних умов, завдяки яким у учнів з'являється потреба в пізнанні, оволодінні раціональними способами поведінки і мислення.

Однією з таких умов є цілеспрямована робота з розвитку дослідницьких умінь в курсах природничих дисциплін. Якщо в навчальному закладі здійснюється цілеспрямована і систематична робота з розвитку умінь власне дослідницької діяльності, то до старшого шкільного віку вона може бути сформована в усіх структурних компонентах. Причому, найбільш адекватним змістом дослідницької діяльності учнів знову-таки виступає знання специфікою цих знань: наочністю, системністю, наявністю зв'язків і методи дослідження (спостереження, дослід, експеримент) засвоюються учнями більшою мірою саме на уроках природничих дисциплін (біологія, хімія, фізика). З методами обробки результатів даних досліджень учні знайомляться на уроках математики. Звичайно, дослідницька діяльність учнів школи буде мати пізнавальний характер, її ще неможна характеризувати як наукову діяльність. Але при цьому можна досягти високих результатів. Розвиток дослідницької діяльності в старшому шкільному віці сприяє набуттю прагнення до самоосвіти; визначенню кола пізнавальних інтересів в післяшкільній діяльності (при вступі у середні професійні або вищі навчальні заклади).

У процесі навчання в педагогічних училищах, вищих навчальних закладах педагогічного профілю творча дослідницька діяльність майбутніх педагогів набуває подальшого розвитку. Сучасні автори, що займаються вивченням становлення і розвитку професійних умінь студентів навчальних закладів педагогічного профілю відзначають, що при правильно організованому процесі навчання і педагогічної практики, науково-дослідницька діяльність студентів виходить на якісно новий рівень науково-педагогічного дослідження [2].

Серед пріоритетних завдань науково-дослідницької діяльності студентів природничого профілю виділяємо: сприяння підвищенню творчої активності студентів, розширення їх знань з теорії, методики та методології наукових досліджень, розвитку умінь і навичок у навчально-дослідній діяльності; залучення студентів до активізації науково-дослідної роботи з проблемних питань природничих наук; формування у майбутніх спеціалістів досвіду творчої діяльності відповідно до сучасного розуміння змісту вищої освіти; запровадження нових форм організації науково-дослідницької діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі з метою підвищення її ефективності тощо.

На жаль, основна увага в сучасній психолого-педагогічній літературі приділяється науково-дослідницькій роботі студентів старших курсів або гуртковій дослідницькій роботі, в той час як методологічна основа проведення досліджень закладається на першому і другому курсі навчання студента у вищому навчальному закладі. Слід відзначити, що пріоритетну роль в цьому відіграють дисципліни природничонаукового циклу (біологія, фізика, хімія, географія тощо). Тому знання, уміння і навички, набуті при вивченні природничих дисциплін в цей період, вкрай важливі для студентів старших курсів.

Отже, на першому курсі навчання складаються умови адаптації майбутніх учителів до нової форми навчання в системі педагогічної освіти, пристосування до нового для них колективу, становлення ділових і особистісних контактів з людьми. Студент багато працює самостійно з великою кількістю інформації.

Викладачі повинні приділити надзвичайно важливу увагу навчанню студентів способам пошуку і обробки інформації, ознайомити з вимогами до викладення наукового тексту і оформлення дослідницьких робіт. При цьому студенти оволодівають умінням аналізувати факти і явища, робити висновки тощо. В ході навчання набувається досвід пошуку інформації з різних джерел, її систематизації і узагальнення, аналізу, написання і оформлення рефератів, доповідей тощо. Закінчуючи перший курс студент повинен мати чітке уявлення про систему дослідницької роботи у вищому навчальному закладі. Вивчення природничих дисциплін формує такі мисленнєві операції, як теоретичний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо, за допомогою яких формується природничонаукове мислення.

На другому курсі студентам необхідно зрозуміти, в чому полягає специфіка наукового дослідження, його логіка і структура. На даному етапі студенти вчаться знаходити і формулювати проблему і протиріччя, ставити мету і завдання, знаходити і формулювати предмет і об'єкт дослідження, а також планувати хід дослідницької роботи, здійснювати відбір методів дослідження у відповідності з поставленою метою і дослідницькими завданнями. Другокурсники залучаються до участі в студентських наукових гуртках, наукових конференціях, виконують курсові роботи. Студент повинен усвідомлювати цінність, важливість і необхідність дослідницької діяльності в своїй професійній підготовці.

Третьокурсники повинні знати основи планування, організації і проведення дослідно-експериментальної роботи, специфіку використання різних методів дослідження. Дослідницька діяльність знаходить свою реалізацію в практичному оволодінні процедурою наукового дослідження в реальних умовах освітньої установи. На третьому курсі студент повинен чітко розуміти значущість дослідно-експериментальної роботи і необхідність її проведення.

На старших курсах студенти закріплюють і удосконалюють отримані знання і вміння при вирішенні конкретних дослідницьких завдань. Вони набувають широкий досвід дослідницької роботи, написання курсових робіт,

статей, участі в конкурсах, конференціях і семінарах, предметних олімпіадах з природничих дисциплін. Випускник повинен усвідомлювати роль дослідницької діяльності у власному професійному становленні і самореалізації, прагнути до пошуку оригінальних рішень дослідницьких завдань, проявляти самостійність, диференціювати інтерес до об'єкту дослідницької діяльності у відповідності з ідивідуальними нахилами, професійними або науковими уподобаннями.

Зміст природничих дисциплін має особливості, які потрібно враховувати викладачу в процесі розвитку дослідницької діяльності студентів: наявність теоретичного базису, необхідного для подальшого успішного вивчення загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін; специфіка наукової мови, оволодіння якою дозволяє студентам інтенсивно розвивати своє креативне мислення і компоненти готовності до дослідницької діяльності; методологія наук, які покладені в основу природничих дисциплін, що дозволяє успішно розвивати знання, уміння і навички студентів, користуватися методологією дослідження, яка включає в себе методи, етапи, способи і зміст дослідницької діяльності, розвиток особистісних характеристик, необхідних для здійснення наукових досліджень.

Важливим є те, що оволодіваючи уміннями здійснення дослідження, майбутні педагоги і ті, що вже працюють, переносять ці уміння з власного досвіду на педагогічний процес в освітній установі. Це відбувається в двох напрямках: дослідження в педагогічному процесі та навчання дітей проведенню дослідження в межах навчального курсу. Причому найбільш ефективно це можна здійснювати на матеріалі природничонаукового змісту.

Таким чином, дослідницька діяльність є однією з обов'язкових і необхідних складових професійної діяльності майбутнього вчителя, в тому числі й учителя природничих дисциплін. Навички дослідницької діяльності, здатність до самоосвіти дозволить майбутньому вчителю природничих дисциплін постійно поповнювати багаж професійних знань і умінь протягом усього творчого життя. Для її ефективного здійснення потрібні спеціальні

уміння. Формування дослідницьких умінь повинно протікати цілеспрямовано, систематично, і поетапно протягом усього навчання у вищому навчальному закладі. Розвиток дослідницьких умінь майбутніх учителів природничих дисциплін є необхідною умовою їх майбутньої професійної діяльності. Формувати уміння потрібно поступово протягом усього періоду навчання в залежності від змісту навчання і вимог, які пред'являються до студента на тому чи іншому курсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. вузов / О.А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник / Я. Я. Болюбаш. – К. : ВВП «Компас», 1997. – 64 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К. : Вересень, 1996. – 129 с.
4. Дудар С. М. Формування дослідницьких умінь та навичок студентів – важлива складова професійної підготовки майбутніх учителів / С. М. Дудар // Мат-ли регіональн. наук.-практичн. семінару «Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції» за заг. ред. Г. В. Терещука. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. - С. 60-62.
5. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога: учеб. пособие / В. И. Загвязинский. – М.: Академия, 2006. – 174 с.
6. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посібник / З. І. Слепкань. – К. : Вища школа, 2005. – 239 с.
7. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідницької роботи студентів у вищому закладі освіти. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 120 с.

8. Степанюк А. В. Розвиток дослідницьких умінь студентів як складова професійної підготовки майбутніх учителів / А. В. Степанюк, Л. С. Барна // Мат-ли регіональн. наук.-практичн. семінару «Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції» за заг. ред. Г. В. Терещука. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. - С. 60-62.
9. Степанюк А. В. Розвиток дослідницьких умінь студентів як складова професійної підготовки майбутніх учителів природничого профілю / А. В. Степанюк, Н.В. Москалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2010. - С. 35-40

Элькин М. В. Развитие исследовательских умений будущих учителей естественных дисциплин в системе педагогического образования

В статье рассмотрены особенности развития исследовательских умений будущих учителей естественных дисциплин в системе педагогического образования. Акцентировано внимание на условиях, которые необходимы для развития исследовательских умений и намечены задания, от решения которых зависит эффективность формирования научно-исследовательской деятельности будущего педагога.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность, исследовательские умения, педагогическое образование, учитель естественных дисциплин

Elkin M. V. The development research abilities of future teachers of natural disciplines in the system of pedagogical education

In the article examined feature development of research abilities of future teachers of natural disciplines in the system of pedagogical education. Attention is accented subject to the conditions, which are needed for development of research abilities and tasks are set, on the decision of which efficiency of forming of research activity of future teacher depends.

Keywords: research activity, research abilities, pedagogical education, teacher natural disciplines

Відомості про авторів:

Елькін Марк Веніамінович

кандидат педагогічних наук, професор,

Заслужений працівник освіти,

завідувач кафедри педагогіки і

педагогічної майстерності

Мелітопольського державного

педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

Домашня адреса:

вул. Шмідта, 40, кв. 39, м. Мелітополь, Запорізька обл.

Тел.: 8(0619)60654